

Jelena Tovarović^{1*}

UDC 616.89-008.441-053.6

Pregledni rad

Primljen: 10. 11. 2020.

Prihvaćen: 20. 12. 2020.

RELACIJE ODGOVORA NA STRES I RAZVOJA JA-IDENTITETA KOD ADOLESCENATA

SAŽETAK: U ovom istraživanju ispitana je povezanost odgovora na stres i Ja-identiteta, koja doprinosi razumevanju relacija raznih varijabli sa razvojem identiteta kod adolescenata. Uzorak je činilo 286 ispitanika srednjih škola. Za merenje identiteta korišćen je Upitnik za procenu statusa Ja-identiteta (EOMEIS-2), koji sadrži četiri statusa: preuzeti, ostvareni, difuzija identiteta i moratorijum. Drugi instrument koji je korišćen u ovom istraživanju jeste Upitnik procene odgovora na stresne događaje (IES-R) i meri subjektivne odgovore na specifične traumatske događaje koji su se dogodili u prethodnih sedam dana, posebno odgovore na intruzije, izbegavanja i hiperuzbuđenosti. Prvo je rađena korelaciona analiza četiri statusa identiteta i odgovora na stres. Rezultati ukazuju na to da postoji pozitivna povezanost Moratorijuma i Preuzetog identiteta sa svim skalama odgovora na stresne događaje, Difuzija identiteta je povezana sa Izbegavanjem, a najniža korelacija je uočena između Ostvarenog identiteta i Hiperuzbuđenosti. Nadalje, kako bismo detaljnije ispitali povezanost odgovora na stres i statusa identiteta, uradili smo regresionu i kanoničku korelacionu analizu. Kod skala Intruzije i Izbegavanja kao jedini značajni prediktor pokazuje se Moratorijum, a u slučaju Hiperuzbuđenosti statusi Moratorijuma i Preuzetog identiteta predstavljaju značajne prediktore. Kanoničkom korelacionom analizom izdvojene su dve značajne funkcije: prva je određena Moratorijumom i Izbegavanjem, a druga Difuzijom identiteta i Hiperuzbuđenosti. Rezultati su diskutovani u smeru relacija stresnih događaja, krize i statusa identiteta, iz čega proizlaze smernice za dalja istraživanja o povezanosti stresnih i traumatski događaja sa razvojem identiteta.

KLJUČNE REČI: razvoj, Ja-identitet, stres, reakcija.

^{1*} Doktorandkinja na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Odeljenje za psihologiju, Čika Ljubina 18-20, email: tovarovicjelena@yahoo.com

1. Uvod

Razvoj identiteta predstavlja ključni aspekt života. Mlade osobe postavljaju pitanja poput: Ko sam ja? Koje su moje vrednosti i ciljevi? Koja je moja svrha u životu? Šta me čini različitim ili drugačijim od drugih? Da li sam ja zaista ista osoba ili sam se promenio? Pitanja koja su ključna za razvoj identiteta predstavljaju izvor diskusije u literaturama društvenih nauka preko 50 godina, još otkako je Erikson (1950) objavio svoju prvu knjigu o identitetu. Naime, Erikson je utvrdio diskrepancu između identiteta i poimanja samog sebe (engl. *self*), koje se definiše kao deo saznanja i iskustva osobe o sopstvenoj realnosti (Harter, 1988), i koncepta o sebi (engl. *self-concept*), koji se može definisati kao svesnost o internoj organizaciji eksternih uloga ponašanja (Hormuth, 1990, str. 2).

Formiranje identiteta predstavlja glavni razvojni zadatak u periodu adolescencije. U potrazi za identitetom, mladi odrasli tragaju za unutrašnjim kontinuitetom i socijalnom istosti, što predstavlja prelazak iz detinjstva u odraslo doba i osoba prihvata lične koncepcije o samom sebi i vrednosti društva (Erikson, 1956, str. 66–67). Mnogi psiholozi definišu adolescenciju ne prema hronološkoj dobi, već upravo prema procesu formiranja identiteta. Formiranje identiteta ima dvostruku funkciju – psihološku i socijalnu. Prvo, neophodno je organizovati i razumeti vlastito iskustvo o sebi i svoj odnos prema okolini. Drugo, to je društveni proces u kome se osoba identifikuje kao član određene grupe i društvene orijentacije, i definiše sopstvenu ulogu. U ovom periodu, mladi integrišu očekivanja drugih u vlastiti koncept o sebi i nastoje da se izbore sa promenama u svojoj ličnosti, što je rezultat razvojnog procesa. Izazovi koji su predstavljeni adolescentima utiču na formiranje identiteta (Papalia, Olds & Feldman, 2007).

Erikson ne samo da je ustoličio koncept identiteta u psihologiji nego je izvršio i najveći uticaj na potonje rasprave u toj oblasti i na jednu od najzapaženijih orijentacija u empirijskom istraživanju identiteta (Marcia, 1966). Jedan od prvih autora koji je operacionalizovao aspekte Eriksonove teorije identiteta jeste Marsija (1966). Za razliku od Eriksona, Marsija definiše Ja-identitet (engl. *Ego identity*) samo u pojmu lične određenosti, a ne istosti i kontinuiteta (Mirić, 2001). Identitet se odnosi

na egzistencijalnu poziciju, na unutrašnju organizaciju potreba, sposobnosti i na sociopolitički stav.

Paradigma statusa identiteta se zasniva na dve dimenzije. Prva dimenzija je *istraživanje* (engl. *exploration*) ili ponašanje usredsređeno na rešavanje problema, koje obezbeđuje informacije o samome sebi i sopstvenom okruženju. Izvorno, ova dimenzija je pre svega povezivana sa krizom karakterističnom za stadijum sticanja identiteta nasuprot konfuziji, da bi kasnije bila shvaćena kao kontinuum eksplorativnog ponašanja. Druga dimenzija je *posvećenost* (engl. *commitment*) ili dosledno sleđenje odabranih ciljeva, vrednosti i uverenja. Dakle, istraživanje je vrsta razmatranja alternativa i u njoj važnu ulogu imaju broj i kvalitet raspoloživih mogućnosti. Posvećenost je rezultat izbora između tih mogućnosti i podrazumeva da se mlada osoba pridržava odluka koje je donela. Na osnovu dimenzija istraživanja i posvećenosti, mogu se izvesti četiri statusa identiteta: ostvareni (visoko istraživanje, visoka posvećenost), moratorijum (visoko istraživanje, niska posvećenost), preuzeti (nisko istraživanje, visoka posvećenost) i difuzija (nisko istraživanje, niska posvećenost) (Marcia, 1966, 1980).

Različiti razvojni ishodi su povezani sa određenim statusima koji su razvrstani u grupu nižih (preuzeti i difuzija identiteta) i viših statusa (ostvareni identitet i moratorijum identiteta). Viši statusi su povezani sa pozitivnim razvojnim promenama i rastom ličnog blagostanja, a niži statusi su povezani sa različitim maladaptivnim ishodima, poput traume i stresa (Marcia, 1980). Dakle, osobe koje se nalaze u različitim statusima identiteta mogu drugačije reagovati na stres i stresne događaje. Stres se može definisati kao događaj u spoljašnjoj sredini, odnosno kao događaj koji za većinu ljudi ili za određenu individuu predstavlja pretnju ili gubitak. Stres može da predstavlja reakciju na događaj u spoljašnjoj sredini, ali kao aktivaciju intenzivnih osećanja i kao skup karakterističnih telesnih reakcija (Zotović, 2002).

Jedan od istaknutijih istraživača u ispitivanju stresa i uticaja traume na individue jeste Horovic (Horowitz, 1986). On je jedan od prvih teoretičara koji je naglasio uticaj traume i stresa na šira verovanja o sebi, o svetu i budućnosti, i jedan od prvih koji je razmotrio kako oporavak može da uključuje dalekosežnu kognitivnu promenu. Prvenstveno je istraživao uticaj gubitka i traume na misli, slike i raspoloženja, zatim

posttraumatski stresni poremećaj. Teorija Horovica (Horowitz, 1986) ima korene u psihodinamičkim opservacijama normalnih i abnormalnih reakcija na tugu, i naglašava značaj ljudskog razvoja i njihovih individualnih misli. Horovic tvrdi da kada se suoče sa traumom, ljudi na početku reaguju negodovanjem. Dakle, stres može značajno da utiče na verovanje i ideje koje pojedinac ima o sebi i socijalnom okruženju.

Kada je reč o povezanosti stresa i razvoja identiteta, ne postoji dovoljno istraživanja u toj oblasti, iako su visoki nivoi stresa i distresa u pogledu identiteta povezani sa problemima ponašanja (Hernandez, Montgomery, & Kurtines, 2006), koji mogu da utiču na sposobnost adolescenata da reše važne razvojne zadatke (Albrecht, 2007). Stilion i MekDovel (Stillion & McDowell, 1991) sugerišu da korišćenje pogrešnih tehnika prevladavanja stresa može biti u vezi sa krizom identiteta i može predstavljati faktor rizika za povećanu stopu samoubistava među adolescentima. Rezultati istraživanja Marsije (Marcia, 1966) pokazali su da grupa ispitanika sa ostvarenim identitetom ima najviše rezultate u nezavisnim merama Ja-identiteta i ima bolji učinak, u poređenju sa drugim statusima, u obavljanju zadataka pod stresnim okolnostima. Stoga, ispitanici u ostvarenom identitetu bolje reaguju na stresne situacije. Slično tome, rezultati studije Samtera i saradnika (Sumter, Bokhorst, Miers, Van Pelt & Westenberg 2010) pokazuju da je osetljivost na stresne situacije povezana sa godištem učenika i pubertetskim periodom. Autori su zaključili da adolescencija predstavlja period kada su individue osetljivije na stresne događaje, a njihove reakcije i ponašanje mogu dovesti do psihopatologije.

Glavni problem ovog istraživanja jeste da li postoji povezanost između odgovora na stres i četiri statusa Ja-identiteta. Dakle, postavlja se pitanje da li različite stresne i/ili traumatske situacije, reakcije adolescenata, mogu biti povezane sa određenim statusom Ja-identiteta. U skladu sa nalazima prethodnih studija (Marcia, 1966; Sumter et al., 2010), pretpostavlja se da osobe u nižim statusima identiteta (preuzeti i difuzija identiteta) reaguju na stres intruzijom ili izbegavanjem, a osobe u višim statusima identiteta (ostvoreni identitet i moratorijum) imaju pozitivnije odgovore u stresnim okolnostima. Reagovanje na stres ili traumatske događaje može biti povezano sa individualnom procenom koncepta o sebi, emocijama i percepcijom spoljašnjeg sveta, ili sa razvojem Ja-iden-

titeta. Bruvin i Holms (Brewin & Holmes 2003) naglašavaju da je oblast proučavanja identiteta i stresa veoma bitna za teorijski i terapijski napredak posttraumatskog stresnog poremećaja. Može se javiti teškoća da se informacije o traumi obrade kada se one sukobe sa dominantnom strukturom identiteta. Sam period adolescencije se već smatra kao stresan period, stoga i iskustvo krize identiteta može uticati na procese razvoja individue.

2. Metod

2.1. Uzorak

Istraživanje je sprovedeno u Srbiji, u gradu Šapcu u srednjim školama (Šabačka gimnazija, Tehnička škola i Stručna hemijska i tekstilna škola). U istraživanju je učestvovalo 286 ispitanika, od kojih je 57% ženskog pola (164 ispitanika) i 43% muškog pola (122 ispitanika). U Tabeli 1 je opisan uzorak prema polu i razredima.

Tabela 1. Opis uzorka ispitanika prema polu i razredu.

Pol	Razred			Ukupno (pol)
	1. razred	2. razred	3. razred	
Ženski	45	52	67	164
Muški	49	43	30	122
Ukupno (razred)	94	95	97	N = 286

2.2. Instrumenti

Prvi instrument korišćen u istraživanju jeste *Upitnik za procenu statusa Ja-identiteta (EOMEIS-2, Extended Objective Measure of Ego Identity Status; Bennion & Adams, 1986)* koji je preveden sa engleskog na srpski jezik. Instrument je namenjen proceni statusa Ja-identiteta i konstruisan prema Marsijinoj teoriji statusa identiteta. Upitnik sadrži 64 stavke i sastoji se od četiri statusa identiteta (ostvareni, preuzeti, difuzija identiteta i moratorijum), a svaki status ima ideološke i interpersonalne

vrednosti. Ideološke vrednosti obuhvataju domene profesije, politike, religije i načina životnog stila, a interpersonalne vrednosti obuhvataju domene polnih uloga, drugarstva, rekreacije i zabavljanja. Skala je petostepena od 1 – uopšte se ne slažem do 5 – potpuno se slažem.

Opisaćemo statute identiteta i pružićemo primere stavki. Date su i vrednosti Kronbahovog alfa-koeficijenta pouzdanosti, dobijenog u istraživanju Tovarović (2014):

1. *Difuzija identiteta*: izostaje posvećenost vrednostima i ciljevima, kao i istraživanje, slabo uobličena životna orijentacija, pasivnost i podložnost manipulaciji – primer: Nisam izabrao zanimanje kojim zaista želim da se bavim, radim ono za šta ima posla samo dok se ne pojavi nešto bolje. Sadrži 16 stavki ($\alpha = .62$).
2. *Preuzeti identitet*: izabran identitet od strane drugih (roditelj, nastavnici), posvećenost nekim vrednostima i ciljevima, a izostaju istraživanje i samostalnost – primer: Moja razmišljanja o muškim i ženskim ulogama ista su kao razmišljanja mojih roditelja. Ono što je bilo dobro za njih, biće dobro i za mene. Sadrži 16 stavki ($\alpha = .88$).
3. *Moratorijum*: obrazac zadržavanja ili odgađanja, još traje istraživanje, a izostaje posvećenost – primer: Još uvek pokušavam da odlučim da li sam sposoban i koji je posao pravi za mene. Sadrži 16 stavki ($\alpha = .74$).
4. *Ostvareni identitet*: nakon istraživanja nastaje posvećenost jedinstvenom skupu vrednosti i ciljeva, postoji životna orijentacija – primer: Ima dosta razloga za prijateljstvo, ali ja biram moje bliske prijatelje na osnovu nekih vrednosti i sličnosti. Sadrži 16 stavki ($\alpha = .75$).

Drugi instrument koji je korišćen u ovom istraživanju jeste Instrument za procenu odgovora na stresne događaje (*IES-R, The Impact of Event Scale, Revised*; Weiss, 2007) i sadrži 22 ajtema, od kojih je pet stavki ubačeno kasnije u originalnu verziju upitnika Horovica i saradnika

(Horowitz, Wilner & Alvarez, 1979) kako bi se obuhvatilo više kriterijuma posttraumatskog stresnog poremećaja iz DSM-IV (Weiss & Marmar, 1997). Uпитnik meri subjektivne odgovore na specifične traumatske događaje koji su se dogodili u prethodnih sedam dana. Ispitanik odgovara na stavke izražavanjem lične uznemirenosti tokom teškoća koje je imao u navedenom vremenskom periodu tako što zaokružuje jedan od ponuđenih pet odgovora: 1 – nimalo, 2 – vrlo malo, 3 – umereno, 4 – prilično, 5 – izuzetno.

Opisaćemo podskale, pružićemo primere stavki, kao i vrednosti alfa koeficijenta pouzdanosti koje su Vajs i Marmar (Weiss & Marmar, 1997) dobili u svom istraživanju:

1. *Intruzija*: intruzivne misli, noćne more, intruzivna osećanja – primer: Sve što me podseća na taj događaj ponovo mi vraća i osećanja vezana za njega. Sadrži osam stavki ($\alpha = .94$).
2. *Izbegavanje*: izbegavanje misli i osećanja na traumatične događaje ili ideje – primer: Izbegavao sam da se uznemirim kada bih o tome mislio ili bi me nešto podsetilo na to. Sadrži osam stavki ($\alpha = .87$).
3. *Hiperuzbuđenost*: bes, osećaj straha, teškoća da se osoba usredsredi – primer: Osećao sam se razdražljivo i ljuto. Sadrži šest stavki ($\alpha = .91$).

3. Rezultati

3.1. Interkorelacije odgovora na stres i statusa Ja-identiteta

Kako bismo ispitali povezanost odgovora na stres i statusa Ja-identiteta, sprovedli smo regresionu i kanoničku korelacionu analizu. Pre nego što predstavimo rezultate pomenutih analiza, bavićemo se prikazom Pirsonove korelacije. Naime, uočene su visoke korelacije između Moratorijuma sa svim odgovorima na stresne događaje. Od toga, najviše korelacije sa Moratorijumom ima Izbegavanje, zatim Hiperuzbuđenost

i nešto niže Intruzija. Preuzeti identitet korelira sa Hiperuzbuđenosti i manje sa Izbegavanjem i Intruzijom. Difuzija identiteta je povezana samo sa Izbegavanjem, a Ostvareni identitet sa Hiperuzbuđenosti.

Tabela 2. Interkorelacije odgovora na stres (IES-R) i statusa identiteta (EOMEIS-2).

	Intruzija	Izbegavanje	Hiperuzbuđenost
Difuzija identiteta	.006	.170**	.043
Preuzeti identitet	.120*	.149*	.213**
Moratorijum	.186**	.259**	.223**
Ostvareni identitet	.027	.109	.126*

*Korelacije su značajne na nivou $p < .05$

**Korelacije su značajne na nivou $p < .01$

3.2. Predikcija odgovora na stres na osnovu statusa Ja-identiteta

U cilju detaljnije analize povezanosti svakog odgovora na stres sa statusima Ja-identiteta, urađena je serija višestrukih regresionih analiza sa skalama odgovora na stres kao kriterijumima (Tabela 3). Kod skala Intruzije i Izbegavanja kao jedini značajni prediktor pokazuje se Moratorijum, a sve ostale skale pokazale su se kao redundantne i statistički neznačajne.

Dakle, osobe koje imaju visoke rezultate na Moratorijumu, imaće tendenciju ka visokim skorovima i na skalama Intruzije i Izbegavanja. Budući da je u slučaju ovih skala ponašanja podskala Moratorijuma izvorno najjači prediktor (gledano i prema rezultatima korelacione analize), čini se opravdanim zaključiti da je skala Moratorijuma najvažnija za povezanost statusa Ja-identiteta i pomenutih odgovora na stresne događaje. U slučaju skale Hiperuzbuđenosti, statusi Moratorijuma i Preuzetog identiteta predstavljaju značajne prediktore. Dakle, na osnovu rezultata regresione analize možemo uočiti da je Moratorijum značajan prediktor odgovora na stresne i traumatske događaje.

Tabela 3. Predviđanje odgovora na stres putem statusa Ja-identiteta.

Kriterijum	Prediktor	β	t	p	R	R ²	F	df	p
Intruzija	Difuzija	-.081	-1.300	.195	.223	.050	3.667	4	.006
	Preuzeti	.081	1.222	.223					
	Moratorijum	.233*	3.178	.002					
	Ostvari	-.111	-1.620	.106					
Izbegavanje	Difuzija	.090	1.465	.144	.277	.077	5.855	4	.000
	Preuzeti	.034	.522	.602					
	Moratorijum	.228*	3.158	.002					
	Ostvari	-.024	-.348	.728					
Hiperuzbuđenost	Difuzija	-.056	-.910	.364	.263	.069	5.229	4	.000
	Preuzeti	.157*	2.379	.018					
	Moratorijum	.180*	2.490	.013					
	Ostvari	-.014	-.211	.833					

*p < .05

3.3. Kanonička korelaciona analiza odgovora na stres i statusa Ja-identiteta

Kako bismo pružili uvid u strukturu relacija Ja-identiteta i odgovora na stres, urađena je kanonička korelaciona analiza na skupu četiri statusa identiteta EOMEIS-2 upitnika i tri skale odgovora na stresne događaje IES-R instrumenta. Izdvojene su dve značajne kanoničke funkcije: prvi par ima korelaciju od .29, a drugi par ima nisku korelaciju od .21 (Tabela 4).

Tabela 4. Koeficijenti kanoničkih korelacija i njihova značajnost EOMEIS-2 i IES-R.

Funkcija	R	χ^2	df	p
1	.289	44.519	12.000	.000
2	.208	20.093	6.000	.003

Prva kanonička funkcija skupa statusa Ja-identiteta primarno je određena Moratorijumom, a u skupu odgovora na stres Izbegavanjem i nešto manje Hiperuzbuđenosti. Dakle, postoji povezanost između Moratorijuma i Izbegavanja (Tabela 5). Prva kanonička funkcija statusa identiteta u svom skupu obuhvata 47,2% varijanse, a u suprotnom 5,2%. Prva kanonička funkcija odgovora na stres u svom skupu obuhvata 61,9%, a u suprotnom 3,9% varijanse.

Druga kanonička funkcija skupa statusa Ja-identiteta primarno je određena Difuzijom identiteta, a u skupu odgovora na stres, u suprotnom smeru, Hiperuzbuđenosti i nešto manje Intruzijom. Dakle, postoji povezanost između Difuzije identiteta i Hiperuzbuđenosti (Tabela 5). Druga kanonička funkcija statusa identiteta u svom skupu obuhvata 17,9%, a u suprotnom 0,9% varijanse. Druga funkcija odgovora na stres u svom skupu obuhvata 21,2%, a u suprotnom 0,8% varijanse.

Tabela 5. Kanonički koeficijenti i faktori EOMEIS-2 i IES-R.

Varijabla	I kanonička funkcija		II kanonička funkcija	
	Koeficijent	Faktor	Koeficijent	Faktor
Difuzija	-.259	-.560	-.944	-.709
Preuzeti	-.293	-.678	.721	.455
Moratorijum	-.683	-.918	.167	.070
Ostvareni	-.058	-.512	-.217	.040
Intruzija	.398	-.572	.524	.511
Izbegavanje	-.820	-.938	-1.120	-.162
Hiperuzbuđenost	-.568	-.806	.932	.592

4. Diskusija i zaključak

Glavni cilj ovog istraživanja jeste da se ispita povezanost odgovora na stres i četiri statusa Ja-identiteta na uzorku od 286 adolescenata. Rezultati korelacione analize ukazuju na to da postoji pozitivna povezanost Moratorijuma i Preuzetog identiteta sa svim skalama odgovora na stresne događaje, a Difuzija identiteta je povezana sa Izbegavanjem. Kako bismo detaljnije ispitali povezanost odgovora na stres i statusa identiteta, uradili smo regresionu i kanoničku korelacionu analizu. Kod skala Intruzije i Izbegavanja kao jedini značajni prediktor pokazuje se Moratorijum, a u slučaju Hiperuzbuđenosti statusi Moratorijuma i Preuzetog identiteta predstavljaju značajne prediktore. Nadalje, kanoničkom korelacionom analizom izdvojene su dve značajne funkcije. Prva je određena Moratorijumom i Izbegavanjem, a druga Difuzijom identiteta i Hiperuzbuđenosti.

Nije pronađeno mnogo istraživanja koja se bave odnosom odgovora na stresne situacije i razvoja Ja-identiteta. Značajno je uporediti rezultate ovog istraživanja sa zaključcima studije Marsije (Marcia, 1966), u kojem je proveravana validnost statusa Ja-identiteta putem povezanosti sa varijablama učinka tokom stresnih situacija, autoritarnosti, samopoštovanja i načina postavljanja ciljeva i zadataka.

Naime, rezultati istraživanja Marsije (1966) ukazuju da je grupa ispitanika sa preuzetim identitetom postigla niže skorove na merama odgovora na stresne situacije, to jest nije duže istrajala u rešavanju problema i održavanju realističnog nivoa aspiracija. Pojedinci u statusu difuzije slični su rezultatima preuzetog identiteta, ali nemaju najniže skorove u obavljanju zadataka pod stresnim situacijama. Grupa ispitanika sa ostvarenim identitetom imala je više skorove prilikom obavljanja zadataka pod stresnim situacijama. Moratorijum je imao slične rezultate kao ostvareni identitet, to jest ispitanici su postizali zadovoljavajuće skorove u stresnim situacijama. Rezultati našeg istraživanja o povezanosti Preuzetog identiteta i Difuzije identiteta sa odgovorima na stresne događaje slični su nalazima studije Marsije (Marcia, 1966). Međutim, značajna razlika u našem istraživanju u odnosu na Marsijinu studiju (1966) uočena je kod povezanosti Moratorijuma sa odgovorima na stresne događaje. U našem istraživanju, osoba koja se nalazi u Moratorijumu, u

krizi identiteta, u slučaju suočavanja sa stresnim događajem nastoji da izbegava misli ili da oseća emocije vezane za traumatske događaje. Osobe koje su preuzele vrednosti i ciljeve od roditelja ili nastavnika ne istražuju druge vrednosti, nisu samostalne, pasivne su – nalaze se u Preuzetom identitetu i prilikom suočavanja sa stresnim događajem imaju tendenciju da reaguju jakim emocionalnim reakcijama poput besa, teže se fokusiraju na rešavanje problema i veoma su razdražljive. Individue koje se nalaze u difuznom identitetu nisu posvećene ciljevima, vrednostima i ne istražuju nove alternative i mogućnosti, u slučaju stresnih događaja reaguju snažnim emocijama ili imaju intruzivne misli, noćne more, često pojmove ili događaje oko sebe povezuju sa traumatičnim događajima ili ih na njih podsećaju. U našem istraživanju nije uočena značajna povezanost Ostvarenog identiteta i odgovora na stres.

Dakle, postoji značajna povezanost Moratorijuma i Preuzetog identiteta sa odgovorima na stresne događaje. Stresni događaji možda mogu uticati na duži period krize identiteta, to jest adolescenti se i dalje nalaze u Moratorijumu i suočavaju se sa problemom definisanja samih sebe. Adolescenti se često susreću sa stresnim situacijama koje mogu da utiču na njihov razvoj identiteta, ali i na njihovo lično funkcionisanje. Nastavnici i roditelji bi trebalo da budu aktivno uključeni u razgovor sa učenicima koji su doživeli traumatske događaje kako bi im pomogli da prevaziđu i reše probleme. Slično tome, školski psiholozi treba da budu aktivni i uključeni u komunikaciju sa đacima koji su doživeli stresne događaje, kao i da edukuju učenike o načinima prevladavanja traume, o određenim tehnikama suočavanja sa stresom, da ih podstaknu na aktivan razgovor o traumatskim događajima kako bi mogli da se suoče sa teškoćama koje su im se dogodile i da ih prevladaju.

Postoji nekoliko nedostataka našeg istraživanja koje je značajno napomenuti. Uzorak ispitanika je mali. Socioekonomski status i druge demografske varijable, kao i veličina uzorka, mogu značajno da utiču na rezultate istraživanja. Veći broj ispitanika u svakoj demografskoj grupi omogućio bi poređenje nalaza u odnosu na pol i uzrast, a heterogenost uzorka povećava snagu potencijalne generalizibilnosti podataka. Buduća istraživanja bilo bi neophodno sprovesti na većem broju ispitanika različitih demografskih karakteristika, koje mogu da imaju značajne implikacije o relacijama statusa identiteta i odgovora na stresne doga-

đaje. U daljim istraživanjima neophodno je ispitivati povezanost statusa identiteta i sa drugim varijablama, poput samopoštovanja, autoritarnosti, postignuća, načina rešavanja zadataka, koje mogu uticati ne samo na razvoj Ja-identiteta, nego i na načine suočavanja ili prevladavanja stresnih događaja.

5. Literatura

- Albrecht, R. E. (2007). *A model of self-transformative identity development in troubled adolescent youth* (Doctoral dissertation). Florida: International University. <https://doi.org/10.25148/etd.FI13101567>
- Bennion, L. D., & Adams, G. R. (1986). A revision of the extended version of the objective measure of ego identity status: An identity instrument for use with late adolescents. *Journal of adolescent research*, 1, 183–197. <https://doi.org/10.1177/074355488612005>
- Brewin, C. R. & Holmes, E. A. (2003). Psychological theories of posttraumatic stress disorder. *Clinical psychology review*, 23(3), 339–376. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(03\)00033-3](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(03)00033-3)
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1956). The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4(1), 56–121. <https://doi.org/10.1177/000306515600400104>
- Harter S. (1988). The Construction and Conservation of the Self: James and Cooley Revisited. In D. K. Lapsley, & F. C. Power (Eds.) *Self, Ego, and Identity* (pp. 43–70). New York: Springer. http://doi-org-443.webvpn.fjmu.edu.cn/10.1007/978-1-4615-7834-5_3
- Hernandez, L., Montgomery, M. J., & Kurtines, W. K. (2006). Identity distress and adjustment problems in at-risk adolescents. *Identity*, 6, 27–33. https://doi.org/10.1207/s1532706xid0601_3
- Hormuth, S. E. (1990). *The ecology of the self: Relocation and self-concept change*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Horowitz, M. J. (1986). *Stress response syndromes* (2nd Edition). Northvale: Jason Aronson.
- Horowitz, M. J., Wilner, M. & Alvarez, W. (1979). Impact of Events Scale: A measure of subjective stress. *Psychosomatic Medicine*, 41(3), 209–218. <https://doi.org/10.1097/00006842-197905000-00004>
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558. <https://doi.org/10.1037/>

h0023281

- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 159–187). New York: Willey. Preuzeto sa: https://www.researchgate.net/profile/James_Marcia/publication/233896997_Identity_in_adolescence/links/0deec52ea6ae66e0f8000000/Identity-in-adolescence.pdf
- Mirić, J. (2001). O pojmu identiteta u psihologiji. *Psihologija*, 34(1–2), 49–60. Preuzeto sa: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0048-5705/2001/0048-57050101049M.pdf>
- Papalia, D. E., Olds, S. W. & Feldman, R. D. (2007). *Human development* (10th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Stillion, J. M. & McDowell, E. E. (1991). Examining suicide from a life span perspective. *Death Studies*, 15(4), 327–354. <https://doi.org/10.1080/07481189108252439>
- Sumter, S. R., Bokhorst, C. L., Miers, A. C., Van Pelt, J. & Westenberg, P. M. (2010). Age and puberty differences in stress responses during public speaking task: Do adolescents grow more sensitive to social evaluation. *Psychoneuroendocrinology*, 35(10), 1510–1516. <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2010.05.004>
- Tovarović, J. (2014). *Interne metrijske karakteristike jednog mernog instrumenta za procenu statusa Ja-identiteta* (Neobjavljen master rad). Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić.
- Weiss, D. S. (2007). The Impact of Event Scale: Revised. In J. P. Wilson, & C. S. Tang (Eds.), *Cross-cultural assessment of psychological trauma and PTSD* (pp. 219–238). New York: Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-387-70990-1_10
- Weiss, D. S. & Marmar, C. R. (1997). The Impact of Event Scale-Revised. In J. P. Wilson, & T. M. Keane (Eds.), *Assessing Psychological Trauma and PTSD: A Practitioner's Handbook* (pp. 399–411). New York: Guilford Press.
- Zotović, M. (2002). Stres i posledice stresa: prikaz transakcionističkog teorijskog modela. *Psihologija*, 35(1–2), 3–23. Preuzeto sa: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0048-5705/2002/0048-57050201003Z.pdf>